

“Geçmişin İşlenmesi”: Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkânı

¹ Ziya DİNÇSOY

 ¹ PhD. Candidate, Ankara University, Department of Philosophy (ORCID ID: 0000-0001-5237-0300)

Özet

"Geçmişin işlenmesi" (*Aufarbeitung der Vergangenheit*), Theodor Adorno'nun savaş sonrası felsefesinin en özgün kavramlarından biridir. Adorno'nun kavramsallaştırması en genel anlamıyla kurbanlar/mağdurlar için tarihsel adalet, 'hafıza çalışması' (yüzleşme) ve elbette geçmişin eleştirel işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu makalede odaklanılan asıl sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için Almanya'nın savaş sonrası dönemdeki politik ve toplumsal ikliminin genel çerçevesi kısaca açıklanmıştır. Bu dönem ayrıca Adorno'nun çalışmalarının oluştuğu tarihsel-toplumsal bağlamın da kısaca açıklanması demektir. İlk olarak *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* çalışmasına odaklanılarak Adorno'nun kullandığı kavramlarla ne kastettiği aynı zamanda geçmiş, şimdi ve geleceğe yönelik boyutlar da anlatılarak gösterilmektedir ve bu eser, toplumsal bir özgürleşmenin imkânı açısından da tartışılmaktadır. İkinci olarak, Adorno'nun *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri* adlı metnine odaklanılarak, 1960'larda yeniden yükselişe geçen ırkçı-faşist hareketlerin ve onların 'fikirlerinin' toplumsal ve politik alanda nasıl canlı kalabildiği sorusu incelenmektedir. Sonuç olarak bu çalışma Adorno'nun çalışmalarının asıl gücünün anılan temaların güncelliğinden kaynaklandığını göstermekte ve geçmiş, şimdi, gelecek kavramlarının ilişkisinin nasıl bir anlam ve işleve sahip olduğuna eleştirel bir bakış açısıyla odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geçmişin işlenmesi, Vergangenheitsbewältigung (yüzleşme), toplumsal adalet, yeni sağ hareketler, geleceğin iyileştirilmesi, toplumsal ve politik felsefe.

"Aufarbeitung der Vergangenheit": The Possibility of Improving of the Past, Present and Future with the through the Emancipation of the Past

Abstract

The "processing of the past" (*Aufarbeitung der Vergangenheit*) is one of the most original concepts of Theodor Adorno's post-war philosophy. The Adorno's conceptualization means in the most general sense, historical justice for victims, 'memory work' and of course the critical processing of the past. In this article, general framework of the political and social climate of the Germany's post-war period has been explained for having a better understanding of focused the main problem. That means this historical-social context in which Adorno's works also were formed, has been shortly explained. After that, firstly focused on the study of Processing of the Past, it has been shown in terms of the possibility of social liberation by showing what he means generally with this main concepts also by explaining in the context of past, present and future dimensions. Secondly, focusing on Adorno's text Aspects of New Right Radicalism, one of the main questions of the text is discussed, starting from the racist-fascist movements that rose again in the 1960s, how these so-called 'ideas' can still remain alive. Finally, it has been tried to show that the real power of Adorno's works actually origin from the topicality of the mentioned themes. As a result, this study shows that the real power of Adorno's works stems from the actuality of the mentioned themes and focused from a critical perspective, what kind of meaning and function of the relationship between conceptions of past, present and future.

Keywords: Processing the past, Vergangenheitsbewältigung, social justice, new right movements, improving the future, social and political philosophy.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	: Ziya DİNÇSOY PhD. Candidate, Ankara University, Department of Philosophy
E-mail / E-posta	: ziyadincsoy99@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	: 31.08.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	: 27.10. 2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	: DİNÇSOY, Z. (2023). "Geçmişin İşlenmesi": Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkani, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, 131-158.

“Geçmişin İşlenmesi”: Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Dünün, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkânı

GİRİŞ

„Ist nicht in Stimmen, denen wir unser Ohr
schenken, ein Echo von nun verstummten?“ⁱ

(Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, II)

Bu çalışmada Theodor Adorno'nun savaş sonrası felsefesinin özgün araştırmalarından biri olan geçmiş, yüzleşme, toplumsal adalet ve yeni sağ hareketlerle 'eski' hareketlerin ilişkileri üzerinden yaptığı analizlere ve bu analizlerin bugün taşıdığı/taşıyabileceği anlamlara odaklanılacaktır. Devamında Adorno'nun geçmiş, suç, yüzleşme vb. kavramlara dair analizleri üzerinden bugüne ve bugünden hareketle de eleştirel bir bakış açısıyla bir gelecek ufkunun nasıl inşa edilebileceğine dair tespit ve uyarıları eşliğinde toplumsal-politik bir çıkarım yapılmaya çalışılacaktır.

Bernhard Schlink'in 1995 tarihli bugün artık alanının klasikleşmiş edebi eserlerinden biri olan *Okuyucu/Der Vorleser*ⁱⁱ romanı yüzleşme, hatırlama, geçmişin işlenmesi, geçmiş üzerine çalışılması, onun yeni bir ufuk amacıyla eleştirel bir biçimde yeniden ele alınması, toplumsal bellek, hesaplaşma, tarihsel adaletin tesis edilmesi, özür ya da daha yakın tarihli görece güncel bir Türkçe kavram olarak *helalleşme* kavramları etrafındaki tartışmalar bakımından oldukça zihin açıcı perspektifleri, temaları, karşılaştırmaları, karşılaşmaları ve diyalogları içerisinde barındırmaktadır. Bu edebi eser için bütün bu anılan kavramlardaki tartışmalara etkili bir yolla müdahaledir de denilebilir. Diğer yandan ise bu edebi eser, ele alınan konuyu edebiyatın dili ve 'canlı' karakterlerin yaptıkları tartışmalar üzerinden somutlaştırmaktadır. Ancak bunun öncesinde, girişte kullanılan ve yazının başlığında da yer alan “geçmişin işlenmesi” özgün ifadesinin ana hatlarıyla kısaca açıklanması gerekmektedir. Theodor Adorno'nun savaş sonrası dönemde, "Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit" (*Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?*)ⁱⁱⁱ çalışmasında öne çıkardığı, karşılığını

mümkün olan en iyi yolla bulmak için 'geçmişin işlenmesi, geçmişin eleştirel olarak yeniden incelenmesi, yüzleşme' vb. farklı anlamlara başvurmanın gerektiği bir kavramsallaştırmadır. Başka dillere çevrilmesi hiç kolay olmayan daha üst bir kavram olarak 'Vergangenheitsbewältigung' ise sıklıkla özgün şekliyle kullanılmakta, yine tek bir kavram ile karşılığını bulmaktan ziyade, kavrama ilişkin yapılan açıklama(lar) dolayısıyla, doğrudan bir aktarım-çeviri ile geçmişle başa çıkmak, onunla didişmek, uğraşmak, hatta kavramın sınırlarını zorlamak pahasına onu aşındırmak, onu kazımak, eleştirel olarak ele almak gibi anlamlara gelmektedir.

Anılan edebi eserin yazarı olan Schlink'in hukukla olan doğrudan bağlantısı, eserdeki tartışmalarda ortaya koyduğu argümanların belirgin bir biçimde odağında, bazen dolaylı, çoğu zaman ise doğrudan adaletin yer almasını sağlamıştır. Yazarın çeşitli yönleri itibarıyla adalet konusuna odaklandığı romanda, adaletin tesisi ve adil olma üzerinden bir muhasebeye girilmektedir. Roman iki ana karakterden biri olan Michael Bergin karakterinin ilk gençliğinden başlayan, kişisel bir yaşamöyküsü gibi görülebilecek olmasının yanı sıra, bundan daha fazlasıdır. Hukuk eğitimi alan ve Nazi dönemi yargılamalarının bir katılımcısı olan bir gencin ve elbette o gencin de parçası olduğu bütün bir kuşağın, yoğun ve ağır tarihsel yüklerin bireysel/toplumsal olarak nasıl üstesinden gelinebileceği kuşkusuz birinci odaktır. Bununla birlikte, işlenen büyük suçların failleri apaçık bir biçimde ortadayken, adaletin tesisinin nasıl mümkün olabileceği ve bütün bu olanlardan sonra, toplumsal düzeyde aynı ya da benzer konulara dair neyi, nasıl yapmalı sorularını yoğun bir şekilde işliyor olması dolayısıyla kendi alanının köşe taşlarındandır. Odadaki esas problem 'ümmi' (ya da okur-yazar olmayan) Hanna'nın kendisi, onun kişisel öyküsü ya da yaptıkları değildir. Roman ilgili alana dair genel kavram setleri olarak geçmişin işlenmesi, adalet, yüzleşme vb. temalara da ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda, genel olarak bütün bir edebi eserin özünü de aktaracak bir biçimde şu cümleler istikamet göstericidir:

Hesaplaşmak! Geçmişle hesaplaşmak! Biz, seminere katılan öğrenciler, kendimizi hesaplaşmanın öncüleri olarak görüyorduk. Pencereyi biz açıyor, içeriği havalandırıyor, toplumun geçmişteki dehşetin üzerime çökmesine izin verdiği tozu dağıtan rüzgarlar estiriyorduk. İnsanların nefes alabilmelerini, görebilmelerini sağlıyorduk. Bizler de bel bağlamıyorduk hukuksal bilimselliğe. Mahkumiyet kararlarının verilmesi gerektiği, bizim gözümüzde kesindi. Şu ya da bu toplama kampı muhafazının veya gardiyanının mahkumiyetiyle yalnızca görünüşte ilgili olduğumuzu da aynı kesinlikle biliyorduk. Bu muhafızları ve gardiyanları kullanan veya engellemeyen ya da

hiç değilse, 1945’ten sonra onları dışlayabilecek halde, bunu bile yapmaya yanaşmayan kuşak yargılanıyordu aslında ve biz bu kuşağı bir hesaplama ve aydınlanma sürecinin sonunda utanca mahkum ediyorduk^{iv} (Schlink, 2021, s.79).

Esas karakterin bir iç konuşması/hesaplaşması olan bu cümleler, metin boyunca bazı bölümlerde daha yoğun olmak üzere, genel olarak neredeyse her paragrafında net olarak görülebilmekte olan problemlerin özeti gibidir. Burada yüzleşme, hesaplaşma, geçmişin işlenmesi, geçmiş adaletinin tesis edilmesi gibi ağır ancak odaklanması da o derece zaruri meseleleri de edebiyatın diliyle ele alarak bu alanlar için farklı perspektifler sunulmaktadır. Sözelimi büyük gerilim anlarından biri olan ‘anlamak’ ve ‘yargılamak’ (bağlama göre kınamak) sarkacını Schlink, ana karakterin ağzından şu şekilde aktarmaktadır:

Hanna'nın suçlarını hem anlamak hem de onları mahkum etmek istiyordum. Ama bunu yapabilmek için fazlasıyla korkunçtu suçlar. Anlamayı denediğimde, onu mahkum edilmesi/yargılanması gerektiği üzere yargılamadığım şekilde bir hisse kapılmıştım. Yargılanması gerektiği üzere yargılasam ise, anlamaya pek yer kalmıyordu. Fakat aynı anda Hanna'yı anlamak da istiyordum. Onu anlamamak, ona bir kez daha ihanet etmek demektir. Bu meselenin üstesinden gelemedim. Her ikisiyle de uğraşmak, hem anlamak hem de yargılamak/mahkum etmek istiyordum. Sonuçta olmadı her ikisi de^v (Schlink, 1997, s.151-52).

Romanda aktarılan bu ikili yapıdaki gerilimin tam ortasında kalma durumu yalnızca yazarın sahip olduğu bir duygu durumundan öte, bütün bir savaş sonrası kuşağın genel ruh halini yansıtmaktadır. Burada geçmişin yükünü ve sorumluluğunu derinden hissederken, bir yandan da geleceğe doğru yönelmenin kaçınılmaz olması durumu ile ortaya çıkan gerilim kastedilmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın vahşet dolu günlerinde Yahudilerden Romanlara, eşcinsellerden çok çeşitli alanlardaki muhalif politik gruplara değin milyonlarca insanın sistematik bir şekilde katledilmesi, kendi başına dehşet verici bir ölçekte, kavranılması dahi güç bir ‘olay’ olmakla birlikte, bu somut durum sonraki kuşaklar üzerine hem bir sorumluluk hem de büyük bir ağırlık olarak da belirmektedir. Elbette bu korkunç soykırımla yüzleşme, adaletin tesisi, özür için gayret gösterme en çok da yeni kurulan Almanya’ların, bilhassa da yeni (eleştirel) kuşaklarının kaçınılmaz olarak dert edinmesi gereken esaslı bir konu olarak görülmektedir. Karşı karşıya kalınan ya da içerisine doğulan bu nedenlerden ötürü Savaş’ın bitmesini takip eden yıllarda en geniş anlamıyla düşünürler, filozoflar, politikacılar ve aktivistler, tabir caizse halının altına itilerek gizlenmesi, üzerinin örtülmesi imkansız ağır

geçmişin kendisi ile nasıl başa çıkılabileceği konusuna odaklanmışlardır. Savaş döneminin insanlık suçlarını ya doğrudan yaşayan ya da yaşayanlarla bağı olan insanlar için adaletin nasıl tesis edilebileceği gibi sorular çeşitli biçim ve yönleriyle gündem haline getirilerek ele alınmıştır.

Nazi Almanyası'nın 1945 Mayıs'ında teslim alınmasından oldukça kısa bir süre sonra, genel olarak bütün alanlardan, özel olarak ise felsefe alanından yukarıda değinilen soruları ve sorunları ele isimlerinde başında Karl Jaspers gelmektedir. Jaspers 1946 gibi oldukça erken bir tarihte Heidelberg Üniversitesi'nde verdiği bir sunumdan kitaplaştırılan *Suçluluk Sorunu* (Die Schuldfrage) çalışmasında bütün bir dönemi, dönemin suçlarının etkisini, suçluluk konusunun ne ve nasıl biçimlerde ele alınması gerektiğini, giriştiği analitik ayırım ve tespitlerle ortaya koymaktadır (2017, ss.56-105). Jaspers'in bilhassa 'kolektif suç' tartışması yaptığı bölümler ve olası özür dileme tartışması üzerine yazdıkları, meselenin kendisiyle yüzleşme konusunda ürkek tavırlardan kaçınılması gerektiğine dair net ifadeleri, sonrasında bu alanda yapılan çalışmalar için yol açıcı olmuştur (Jaspers, 2017). Jaspers'in bu tartışmalardaki merkezi konumunu ve nasıl bir biçimde tartışmalara müdahil olduğunu Devrim Sezer'in 2015 tarihli Soykırım, geçmişle yüzleşme, sorumluluk: Raphael Lemkin, Karl Jaspers, Hannah Arendt başlıklı makalesinde ayrıntılı olarak görmek mümkündür (Sezer, 2015).

1960'ların politik ve toplumsal koşulları yeni bir eleştirel bakışın oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1963'te Frankfurt'ta nihayet başlayan birinci Auschwitz Yargılamaları,^{vi} 60'ların sonlarına doğru ortaya çıkan protest, özgürlük hareketleri de bu eleştirelliğin ve talebin tetikleyici faktörlerinden olmuştur. Adorno üzerine kapsamlı bir çalışması olan *Son Deha*'da Detlev Claussen bu noktaya şöyle vurgu yapmaktadır: "*Almanya'daki öğrenci hareketinin tüm dünyayı saran 1968 hareketinin arkasında kalıp göz ardı edilen bir özelliği vardı. Bu hareketin itici güçlerinden biri de bir baskı olarak algılanan Nasyonal Sosyalist geçmişleriydi....*" (2012, s.420). Bu toplumsal-politik basınç eğer ortaya çıkmamış olsaydı bütün bu tartışmaların eleştirel yönlerinin oldukça kısıtlı kalabileceği ya da kuvvetle muhtemeldir ki hiç ortaya dahi çıkamayacağı da varsayılabilir.

Bu tartışmalar/araştırmalar arasında dönemin hem doğrudan bir tanığı hem de bir etkileneni (ya da kurbanı) olarak Theodor Adorno'nun iki metni^{vii} de öne çıkmakta, çeşitli bağlamlarda ele alınmaktadır. Özellikle yakın tarihli bir yayın olarak, nispeten kenarda kalmış bir sunum metninin yayınlanması bu tartışmalara tekrar cansuyu vermiştir. İlaveten

yayınlandığı günlerde, sağ popülist ve yer yer açıkça ırkçı-faşist hareketlerin çeşitli coğrafyalarda farklı güçlerde nezhur etmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tartışılan konu ve kavramların tekrar anımsanmasını da sağlamıştır. Söz konusu metinleri ele almadan önce, metinlerin oluştuğu ya da içerisine doğmuş olduğu genel politik, tarihsel iklime bakmak, onların daha iyi anlaşılması için gerekli zemini oluşturmaya katkı sağlayacaktır.

SAVAŞ SONRASININ POLİTİK-TOPLUMSAL İKLİMİ

Bilindiği üzere 1945 yılının mayıs ayında Nazilerin silahlı birlikleri tamamen tasfiye edilebilmişti. Ancak bir odağın kağıt üzerindeki fiziksel tasfiyesinin, ilgili grupların yükselme imkanı bulabildiği politik-toplumsal alanda da otomatik olarak bütünlüklü bir dağılmaya yol açmadığı görülmektedir. Nitekim böylesi bir otomatizm sosyal olgularla ilgili alanlarda beklenmesi güç olan bir şeydir. Kasım 1964’te kurulan Nationaldemokratische Partei Deutschlands/Almanya Nasyonal/Milli Demokratik Partisi (NPD), sadece isim ve kısaltma benzerliği ile değil, bu özelliklerinden daha çok politik içerik, vurgu ve tahayyülü ile de pek çok kişiye Nazi hareketinin partisi olan, NSDAP’yi doğal olarak tekrar anımsatıyordu.^{viii} NPD ile Nazilerin partisi NSDAP yani Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal/Milli Sosyalist Alman İşçi Partisi) adları arasında, açıkça görülebileceği üzere yalnızca bir çağrışımından öte, çok basit düzeydeki kelime ‘farklılıkları’ ile hiç de gizlenme ihtiyacı dahi hissedilmeyen bir devamlılık vardır. Bu cüret durumu, neredeyse tartışmaya mahal bırakmayacak bir açıklıkla ortadadır. Bunun yanısıra Savaş sonrası dönemde NPD’nin bir toparlanma merkezi olarak kurulan ilk örgütlenme olmadığı da bilinmektedir. Savaşın bitiminden ve Nazilerin teslim olmasından sadece beş yıl sonra, dağılmış Nazi örgütlenmelerinin üyelerinin bir yeniden toparlanma için merkezi odak olması motivasyonu ile kurdukları ‘Die Deutsche Reichspartei’ (Alman Reich Partisi)’nin NPD’nin politik-örgütsel öncülü olduğunu söylemek de mümkün görünmektedir. Politik argümanlarından seçtikleri sembollere, yani İmparatorluk Almanya’sı renkleri olan kırmızı, siyah ve beyaz bir sembolün -ki bu sembol halen ırkçı-faşist grupların en azından bir bölümünün sahiplenerek kullanımına devam ettiği bir semboldür- üzerine oturan kartala kadar açıkça Nazi hareketinin devamı oldukları ortada olan bu partinin, 1949’da kurulan Almanya’da yapılan ikinci seçimlerde (1953) ikiyüz doksan beş bin oy aldığı görülmektedir. Öncülleri olmakla birlikte NPD resmen kurulduktan sadece on ay gibi oldukça kısa bir süre içerisinde, altı yüz altmış dört bin (yüzde 2) oy olarak seçime giren partiler arasında

en çok oy alan dördüncü parti olarak kayıtlara geçmişti. Daha şaşırtıcı ve Adorno'yu da ilgili konuşmaları yapmaya iten muhtemel ki nedenlerden biri olan bir sonuçla, 1969 Batı Almanya seçimlerinde ise oylarını iki kattan fazla artırarak yüzde 4.3 (1 milyon 422 bin) oy ile yüzde 5'lik meclise girme barajını dahi zorlayacak bir güç durumuna gelmiş olduğu konuyla ilgili arşivlerde net bir biçimde görülebilmektedir.^{ix} 1960'ların ortasında Nazi partisinin ardılı olarak kurulan, yeryüzündeki 'görünür' legal partinin genel durumu bu şekildedir. Politik-toplumsal iklim bir kez daha açıkça 'kahverengi' alarm ile sarsılmaktadır denilebilir.

Tam olarak bu noktada anılan gruplardaki insanların nereden 'gel(me)diklerini' ya da gökten bir anda inmediklerini daha iyi kavrayabilmek için belirtmek gerekir ki, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere'nin hakimlerinin ve savcılarının yargılama yaptığı meşhur *Nürnberger Prozesse* (Nürnberg Yargılamaları) sürecinin, yaymış olduğu ün ve yankı kadar geniş, etkin ve de uzun bir menzili olan bir süreç olmadığı da görünmektedir. Yargılamaların yapıldığı bina bugün oldukça aktif bir müze olarak kullanılmaktadır. Yapı içerisinde Yargılamalara dair detaylı bilgileri, suçlamaları, savunma taktik ve içeriklerini, duruşma tutanaklarını içeren pek çok belgeye erişmek de mümkündür. Bilindiği üzere bu askeri mahkemede dört temel başlıkla suçlamalar sıralanmıştır: "Gemeinsamer Plan oder Verschwörung zum Angriffskrieg; Verbrechen gegen den Frieden; Kriegsverbrechen, d) Verbrechen gegen die Menschlichkeit / Saldırı savaşı amaçlı plan ya da komplo; Barışa karşı suçlar; Savaş suçları; İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar".^x

Bu anılan mahkeme sürecinde esas olarak yapılan ve sembolik düzeyde kalan yargılamaların sonucunda önde gelen Nazilerin oldukça küçük bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise muhtelif sürelerde hapis cezaları ile cezalandırılmışlardır. Sonucunda yalnızca birkaç on kişiye doğrudan etki eden cezalandırmalara bakıldığında bile, oldukça kısıtlı bir düzeyde kalmış olduğu görülebilecek bir sonuç vardır ortada. Formel yargılamaların sonucunda yargılanan ve ceza alanların dahi önemli bir kısmının 1950'li yılların başlarından itibaren salıverilmiş olarak tekrar (Batı) Almanya toplumunun bir parçası, "sıradan" bir üyesi durumuna getirilmiş oldukları da görülebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak, malum Yargılamalar'ın 75.yıl dönümünde (2020) yayınlanan bir gazetenin haberi metninde şu cümleleri görmek, yapılan yargılamalar etrafında gelişmiş ve halen de zaman zaman artan yoğunluklarla devam etmekte olan tartışmaları iyi bir biçimde özetlemesi bakımından özellikle önemlidir:

30 Eylül ve 1 Ekim 1946'da yargıçlar nihayetinde kararlarını açıkladılar: Streicher ve Ribbentrop ve 1943 yılına kadar Nazilerin İçişleri Bakanı olan

Wilhelm Frick de dahil olmak üzere on iki sanık idam edilerek ölüme mahkum edildiler. *[Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı]* Göring, idam cezasının infaz edilmesine birkaç saat kala intihar etti. 1937'ye kadar Nazilerin Ekonomi Bakanları olan von Papen ve Hjalmar Schacht ile Nazilerin Propaganda Bakanlığının daire başkanı Hans Fritzsche hakkındaki davalar ise beraatle sonuçlandı.

Mahkeme, geri kalan sanıkları, Berlin-Spandau'daki bir hapisanede cezalarını yatmaları üzere, bazılarını müebbet hapis olarak uzun hapis cezalarına çarptırdı. Bununla birlikte Hitler'in eski yardımcısı Rudolf Hess dışındaki tüm mahkumlar, duruşmadan sonraki yirmi yıl içinde serbest bırakıldı. Ömür boyu hapis cezasına çarptırılan Hess ise, 1987'de hücrelerinde intihar etti.^{xi}

Bu Yargılamalar ve Savaş sonrasında genel politik iklimini ve toplumsal ruh halini daha iyi bir biçimde kavramak açısından kendisinden sıkça bahsedilen ancak esaslı bir şekilde işlediği konusunda büyük şüpheler de olan “Entnazifizierung”^{xii} kavramının ve sürecinin etkin olarak işletil(me)mesi de bu çerçevede içerisinde anlamını esasında daha iyi bulunduğu iddia edilebilir. Yine bununla doğrudan ilgili olarak, yargılanmaya kuvvetle aday, Nazi hareketinin ya da bürokratik uzantılarının parçası olmuş meşum kişilerden bir kısmının Avusturya’da 1945’ten neredeyse hemen sonra tekrar bir siyasi parti kurma cüreti gösterecek ve bundan bir mahsur görülmeyecek bir duruma dahi gelebilmiş oldukları da kaynakları itibarıyla açıkça ortadadır. Avusturya’da 1955 yılında kurulan Freiheitliche Partei Österreichs/Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) partisi kastedilmektedir burada. Bu partinin yalnızca birkaç yıl öncesine değin hükümet mekanizmalarının bir ortağı olarak aktif bir biçimde politik alanda olduğu da kaydedilmelidir. Nürnberg’te yargılanmış kişilerden FPÖ’nün kurucu kadroları arasında kimselerin olup olmadığı başka bir detaylı araştırmanın konusu olmakla birlikte, partinin kurucularının açıkça, kelimenin geçmiş, geride kalmış değil, devreden anlamında ‘eski Naziler’ oldukları herkesin malumu, bir durumdur^{xiii}. Görünen odur ki, çeşitli düzeylerde ‘Nazilerden temizleme, Nazileri dışarı atma, arınma’ girişimi formel düzeyde olmuş gibi görünse de bunun yeterli, kapsamlı, sahici ve her alana nüfuz eden bir tonda yapılmadığı sonuç olarak ortadadır. Adorno’nun söz konusu metinlerinin olduğu ortamın ve metinlere arka plan teşkil eden genel havanın bu tartışmalarla beslenerek şekillendiği birlikte değerlendirilmelidir.

İKİ METİN İKİ TEMEL KAYGI: GEÇMİŞİN İŞLENMESİ VE YENİ SAĞ RADİKALİZMİN VEÇHELERİ

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak onu serbestçe seçilmiş parçaları kendi seçimleriyle bir araya getirerek değil, bilakis dolaysızca önlerinde buldukları, verili, aktarılan koşullar altında yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker"^{xiv} (Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*).

Adorno'nun 1959 ve 1967 tarihli birbirini tamamlayan iki çalışma olarak da görülebilecek iki kısa, ancak içeriği itibarıyla oldukça hacimli olan sunumlarından hareketle oluşturduğu metinleri, yukarıda kısaca ve ana hatlarıyla çizilen arka planlarla birlikte düşünmek, metinlerin denk düştükleri tarihsel ve politik özgün bağlamları içerisinde anlamak bakımından yol göstericidir. Bilhassa ikinci metnin, yani *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri*'nin Viyana'da bir sunum olarak planlandığı da akılda bulundurulmalıdır. Kronolojik oluşum sırasıyla iki çalışmaya, ana tema ve meselelerine yakından bakmak iyi olacaktır. Bu yakından bakma durumu, yukarıdaki alıntıda Marx'ın işaret ettiği 'tarih yapma' ve 'koşullar' konusunu kavramak adına iyi bir istikamet için gerekli görülmektedir. Böylece yeni kuşakların üzerine çökenin nasıl bir 'kabus' olduğunu anlamaya doğru yol alma süreci görece kolaylaşacaktır.

Geçmişin İşlenmesi Ne Anlama Gelmektedir ya da Geçmiş Nasıl İşlenir?

"Gelecek zaten şimdiki/mevcut zamanın içindedir: şimdiki zaman zaten içkin bir biçimde 'olması gereken' gelecektir."^{xv}

(Fredric Jameson, *Hegel Varyasyonları*)

Adorno 1959 tarihli *Geçmişin İşlenmesi/Ele Alınması Ne Demektir?* ve 1967 tarihli *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri* başlıklı kısa ancak güncelliğini çeşitli biçimlerde -yüzleşme, geçmiş adaleti, yeniden nükseden ırkçı-popülist gruplara odaklanması yönleri gibi- hala koruyabilmiş iki metninde, kendisinin ve kuşağının bizzat tanığı ve dahi kurbanı olduğu bir sürece dair değerlendirme yapmaktadır. Salınımlar, gelgitler ekseninde Almanya toplumsallığı, 1918'den 1933'e giden sancılı süreçten sonra korkunç bir istikamete doğru evrilmiş ve bunun

nihayetinde modern dönemin en büyük kırımlarından biri yaşanmıştır. Bütün bir sürecin nasıl cereyan ettiği, başka türlü bir durumun ne derece ve nasıl mümkün olabileceği şeklinde bir araştırma ve tartışma girişimi bu çalışmanın kapsamını fazlasıyla aşmaktadır.

Adorno 'geçmiş' ve 'işleme/üzerine çalışma' (*die Aufarbeitung*) kavramlarını biraraya getirdiği 1959 tarihli bu çalışmasında genel olarak Nazi rejimine, onların destekçilerine ve destekçilerin nasıl ve hangi argümanlar üzerinden biraraya gelebildikleri gibi, 'toplumsal-politik' konulara odaklanmaktadır. Bu çalışma boyunca 'geçmiş'in neden savaş sonrası dönemde eleştirel bir şekilde ele alınması gereken büyük bir tema olduğunu nedenleriyle birlikte tartışmaktadır. Adorno'nun okuma biçimiyle savaş, yıkım ve soykırım arkasında milyonlarca ölü bırakmış olmasına rağmen bu konuların halen güncelliğini ve tehlike olarak aktifliğini neden korumakta olduğu da ciddi ve cevaplanması elzem bir sorunsaldır. Adorno'nun bu konuların neden güncel ve halen konuşulmakta olan canlı konular olduğu sorusuna cevabı şu şekildedir: *"Faşizmin hala yaşıyor olmasının nedeni, o sıkça anılan 'geçmişin işlenmesi' konusunda bugüne kadar başarılı olunamamasından ve onun kendisinin bir karikatürüne, boş, soğuk bir unutulmuş/unutulmaya dönüşmesinden ve faşizme yol açan nesnel toplumsal koşulların devam etmekte olmasından kaynaklanmaktadır"* (Adorno, 1977, s.569).^{xvi} Bu da onun tekrarlayan bir biçimde vurguladığı gibi, bu meselelerin esas olarak asla yalnızca 'psikolojik' problemler olmadığı aksine ya da daha doğru bir ifadeyle eşzamanlı olarak politik-toplumsal meseleler olduğunu göstermektedir. Adorno'ya göre faşizmin kendisine yükselme zemini bulabildiği düzlem, iklim ve sistematik yapısal durum anahatlarıyla işlediği için, bu konular halen daha sıcaktır, canlıdır, günceldir.

Adorno sunumunun neredeyse hemen başlarına denk gelen bir bölümde çizdiği şu kısa çerçeve ile hem bu çalışmasının hem de genel olarak bu odaklardaki gayretlerinin ana motivasyonunu da ifade etmektedir: *"Geçmişten kurtulunmak isteniyor: haklı olarak, çünkü onun gölgesinde yaşamak imkansızdır ve suç ve zorbalık yine sürekli suç ve zorbalık ile ödenecekse, bu dehşetin sonu yoktur; haksız yere, çünkü kaçıp kurtulmak istenilen geçmiş hâlâ capcanlıdır"* (Adorno, 2020, s.60). Geçmiş üzerine girişilen bu soruşturmada, ondan kurtulunmak istenmesi durumu ile bugüne ve geleceğe doğru bir atılım isteği de dile getirilmektedir. Kurtulmak istenilen bir geçmiş, ancak bugünün bütün ilişkilerinde işlenerek, geleceğe doğru eleştirel, demokratik, özgürleştirici bir gayret olarak yansıyabilir. Devamında giriştiği analizi ve oldukça keskin toplumsal eleştiriyi gerçekleştirirken, Nazi rejiminin çeşitli

büyük güçlerin ittifakı sonucunda, büyük güçlerin silahları ve ordularıyla aldedilmiş olmalarına rağmen, onların meşum ve malum 'fikirleri'nin toplumun farklı katman ve kıvrımlarında yaşamını sürdürmekte olduğuna da işaret ederek, bu yaşama devam edebilme halinin, gizli de olsa taşıdığı tehlikelere vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda Adorno şöyle demektedir: *"Nasyonal sosyalizmin demokrasi içinde yaşamını sürdürebilmesini, faşistçe eğilimlerin demokrasiye karşı yaşam sürmelerinden potansiyel olarak daha tehlikeli buluyorum"* (2020, s.61). Bu tehlikeli bulma haliyle, çok açık bir biçimde gözler önünde olan, apaçık gerçekliklere -düz dünyacılıktan her şey planlanıyor'a değin bir skaladaki 'fikirler' ile yeni sağ hareketlerin yapmakta oldukları- ilişkin olarak bile bir belirsizlik durumu varmış gibi bir ortam yaratma girişimleri de akılda tutulmalıdır. Yine aynı istikamette, tarihsel olarak apaçık olan birtakım felaketlere dair, onları hafifletme, küçük görme, hatta inkâr şeklinde gelişen -Holokost diye bir şey yoktur diyen neofaşist grupların olması-, o günlerden bugünlere değin aktarılan bir sinsice manipülasyona da dikkat çekmektedir. Bu manipülasyon ya da gerçeği korkunç bir keyfilikle bükme hali Adorno'ya göre dehşet verici bir yüzüzlük de barındırmaktadır: *"Altı değil de en fazla yalnızca beş milyon Yahudinin gaz odalarında öldürüldüğünü tanıt olarak ileri sürmeye utanmayan insanları anlamak ne kadar güç olsa da bugün olanları yadsımaya ya da küçültmeye duyulan yatkınlığı da hepimiz biliyoruz"* (2020, s.62). Bu yaklaşım biçiminin yalnızca popülist-ırkçı hareketlerin yeniden dirilmesi konularında değil aynı zamanda bu türden hareketlerin olmazsa olmaz eşlik edicisi, mütemmim cüzü (*sine qua non*) olarak işleyen sistematik yalan, somut gerçeklikler etrafında bir gizem halesi varmış gibi bir tavır takınma, bunu yayma ve manipülasyon gibi bugün de varlığını devam ettirmekte olan döngülere işaret etmesi açısından önemlidir.

Hatta öyle ki karşı karşıya kalınan suçun azameti, yalan, manipülasyon, kurmaca vb. araçların marifetiyle sanki bir belirsizlik ya da şüphe varmış gibi^{xvii} bir durum oluşturma gayretiyle bile muamele görebilir: *"İşlenen suçun ölçülere sığmaması, onu haklı çıkarmaya bile yarıyor"* (2020: s.63).^{xviii} Adorno Savaş sonrası çalışmalarından olan ve 1951'de yayınlanan *Minima Moralia*'nın özellikle birkaç bölümünde yine benzer konular etrafında gezinmekte, soykırımla ve sayısız korkunçluklarla sonuçlanan malum günleri bir kez de ahlak felsefesi perspektifi ile değerlendirmektedir. Sadece ölenler açısından değil, kalanlar, öylece bakanlar, izleyenler, hiç orali olmayanlar ve dahası bütün bu olanlardan çeşitli kazançlar sağlayanlar açısından da nasıl bir ruh, duygu ve 'akıl' durumu ile karşı karşıya kalındığını değerlendirmeye ve izah ederek anlamaya gayret göstermektedir. Adorno'ya göre:

Kuşkusuz, sığır arabalarına doldurularak kamplara götürülenlerin yaşadığı eşi görülmemiş işkence ve aşağılanma, en uzak geçmişe de kurşuni bir ışık düşürür ve eskinin düşüncesiz, plansız şiddetinde bilimsel yöntemlerle hazırlanan vahşetin teleolojik biçimde içerilmiş olduğunu gösterir. Ama özdeşlik de özdeşlik dışı olan da, henüz tamamlanmamış olanın çoktan tamamlanmış olanı teşhir edişinde yatıyordur. Devran değişmez önermesi de bu dolayimsız biçimiyle yanlıştır; ancak bütünselliğin dinamiği içine sokulduğunda doğruluk kazanır. Dehşetin artışı görmekten kaçınan kişi, sadece taşyürekli bir seyirci durumuna düşmekle kalmaz; en yenisiyle bir önceki arasındaki farkla birlikte, bitimsiz dehşet demek olan bütünün gerçek özdeşliğini de gözden kaçırmış olur (Adorno, 2005, s.243).

Sonuç olarak Adorno geçmişin işlenmesinin, eleştirel olarak ele alınmasının, adalet odaklı olarak okunmasının çok merkezi bir problem olduğunu ortaya koyar. Eğer geçmişin 'yük'lerinden kurtulunmak isteniliyorsa, onun ele alınması elzem canlı bir toplumsal-politik mesele olarak görülmesi, eğer olmuş olanların tekrar vuku bulması sahiden istenmiyorsa, bunun pasif bir (hüsnü) kuruntu durumundan öteye geçilerek adeta, aktif bir zorunluluk hali ile ele alınmasının gerekli olduğuna inanmaktadır. Adorno'ya göre *"geçmiş yalnızca onu oluşturan sebepler ortadan kaldırılmış olduğunda işlenmiş olabilir. Sebepler devam etmekte olduğu sürece, bugüne değin, büyü/efsunu hala bozulabilmiş değildir"* (Adorno, 1977, s.572).^{xix} Buradan da görülebileceği gibi 'geçmişin işlenmesi' sürecinin odağında 'geçmiş' kavramı olduğu için ilk bakışta, saf bir geçmiş ya da bir tarihsel olaylar arasında bir başka 'olay'ın incelenmesi olarak algılanabilir. Ancak pratik olarak durum bundan farklıdır. Geçmiş, şimdinin ve geleceğin de ihyası için ele alınmakta, üç temel sacayağı birbirlerini de dolayımlayarak bir özgürleşme ve kurtuluşa dair imkanı içerisinde barındırmaktadır. Büyüyü bozmak, taşlaşmış yapıyı, oluşturulmuş olan duvardan tuğlaları almak bu yüklerden kurtulmayı hedefleyen gelecek arzusu için zaruridir.

Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'nde Tespitler, Güncellikler ve İmkanlar

Frankfurt, Aralık sonu, 1959

İdam rüyası. Boynun vurulması. Kafamın kesileceğinin mi yoksa giyotinle mi uçurulacağına karar henüz verilmemiş, ama sabit durması için çoktan bir oluğa yerleştirdim

bile. Demir rahatsız edici bir biçimde gırtlığımı kazıyor. Cellada beni affetmesi, bana kıymaması için yakarıyorum. Darbe yere iniyor ama ne var ki ben uyanmıyorum. Kelle bir çukurda bulunuyor şimdi, ben de. Büyük bir gerginlik ile, yaşamaya devam edecek miyim, yoksa birkaç saniye sonra kafamdan düşünceler silinmiş mi olacak diye izledim.^{xx}

(Adorno, *Rüya Protokolleri*)

Çeşitli dönemlerdeki rüyaların protokollerinin/kayıtlarının derlenmesi ile oluşan *Rüya Protokolleri*'nden alınan bu etkileyici satırlar, Savaş bittikten neredeyse onbeş yıl sonra dahi Adorno'nun genel ruh halini ve işlediği meselelere adeta ilk günkü sıcaklığıyla baktığını, hala olanca hararetiyle çeşitli alanlardaki problemleri yakinen hissettiğini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır. Genel olarak bütün protokollerindeki notların da böylesi bir gücü vardır. Adorno'nun *Rüya Protokolleri* büyük bir tarihin, kişisel yansımalar ve etkiler üzerinden de izini sürebilme ihtimali açısından zengin malzemeler barındırmaktadır. Yukarıda aktarılan 1959 tarihli kayıt, Adorno'nun 50'lerin sonları ve 60'ların belirli dönemleri boyunca meşgul olduğu, geçmişin işlenmesi, adalet, yeni sağ, ırkçı-faşist neonazi hareketler gibi meselelere olan ilgisinin ve elbette 'derdi'nin ne derece içsel etkilerinin olduğunu, gayretindeki sürekliliğinin yanısıra, kararlılığını da göstermektedir. 1967'de Viyana Üniversitesi'nde verdiği konferansın (*Vortrag*) metni olan *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri*, 1959 tarihli yukarıda ana hatlarıyla tartışılan *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* i tamamlayıcı bir çalışma olarak da görülebilir. Nitekim Viyana Üniversitesi'ndeki sunumunun hemen başlarında Adorno benzer ifadelerle bu metnindeki bazı odaklara vurgu yapmakta, daha önce dışarıda bıraktığı konulara da odaklandığını söylemektedir. Uzun yıllar konuşmasının ses kaydı olarak erişilebilen bu sunum, konuşmadan elli iki yıl sonra (2019) basılı olarak da erişilebilir bir duruma gelmiştir.

1967 tarihli konuşmadan hareketle oluşturulan metne bir 'sonsöz' -Türkçe metinde 'sunuş'- yazar Volker Weiß, metne dair genel bir tarihsel çerçeve çizmekle birlikte, güncel olan noktalarla kurduğu bağlantı üzerinden, ırkçı hareketin Almanya'daki 'klasik' yanları ile yeni dalgalanmalar arasındaki tematik ortaklıklarına da dikkat çekerek, sunumun/metnin bugünle olan çok canlı bağlarını gözler önüne sermektedir. Bu sonsözde güncel popülist-ırkçı parti olan 'Alternative für Deutschland/Almanya için Alternatif' (Afd) liderliğinden üç farklı kişinin konuşmalarından aktarımlarla Nazilerin iktidarı almalarına giden süreçteki kavramsal ya da

tematik sürekliliklerin de izini sürmektedir.^{xxi} Bu iz sürmenin sonucunda ortaya çıkanlar tehlikeli bir duruma işaret eden alarmin zilleri olarak da okunabilir. Zira ‘eski’ler ile ‘yeni’ler arasındaki süreklilik ve ortaklıklar, ilk bakışta düşünüldüğünden daha derin, köklü ve benzer bir örüntü çizmektedir. Bu doğrultuda Weiss’a göre: *“Metnin tarihsel ufuk noktası olan nasyonal sosyalizme ve konuşmanın bağlamını oluşturan yirminci yüzyılın altmışlı yıllarına şimdi, aşırı sağın yeniden etkili bir siyasal güç olma yolunda ilerlediği bir şimdiki zaman ekleniyor”* (Weiss, 2019, s.12-13). Metnin 2015’lerden sonra uluslararası ölçekte artarak hissedilen ve yaşanan ‘popülizm çağı’ nın devamında yayınlanması, etkisinin de denk düştüğü tarihsel dönemeç ile olan yakın bağından kaynaklanmaktadır.

Weiss’in sonsözünde öne çıkardığı bu süreklilik analizi oldukça değerlidir. Zira 20’lerden başlayarak 30’lara akseden süreçteki^{xxii} bütün katmanlarıyla Almanya toplumsallığında vuku bulan bir takım iç içelikleriyle toplumsal, politik, ekonomik krizlerin, elbette bir asır sonra olmasından kaynaklı ortaya çıkan doğal farklılıklara rağmen, özsel olarak devam eden sürekliliği göstermesi yönüyle önemli görünmektedir. Weiss’in aktardıklarından hareketle *“toplumsal statüyü kaybetme korkusu”* olarak somutlaşan endişeli olma hali (s.19), içerisine düşülen politik kriz(ler)de, sisteme yönelen sahici bir odaktaki radikalliği içerisinde barındırmadığı durumlarda, sarkacın bir diğer keskin ucuna da hızla evrilebilmektedir. Nitekim Weiss’e göre bu vaziyet altındayken *“... endişeli insanlar bir yardım bulmak umuduyla hayali bir egemene yönelirler”* (s.20). Bu Leviathanvari *“hayali egemen”* gerçek bir sistem eleştirisi odağın bulunmaması durumunda, istikametini kendinden menkul bir çeşit ‘sahte eleştiri’ odakları olarak işleyen popülist-ırkçı odaklara hızla çevirebilmektedir. İşte bu vurgu da neoliberalizmin oluşturduğu çoklu krizler karşısında gösterilen reaksiyonların mahiyetini kavramak ve onları bir anlamıyla sahici bir eleştirel-demokratik istikamete kanalize edebilmek için bilhassa değerlendirilmesi, dikkat edilmesi gereken bir analiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki bu analizlerin günümüz açısından nasıl bir değeri vardır? İçerisinde olunan çoklu uluslararası politik krizler karşısında insanların meyledebilecekleri odakların yapısal durumları, politik karakterleri bütün bu belirleyici faktörlerin etkisiyle şekillenebilecektir. Bu yönü itibarıyla Weiss’in işaret ettiği noktalar süreklilik ve benzerlik örüntülerini görmeyi kolaylaştırmaktadır. Güncellik bahsinden devam eden Weiss, AFD partisinin liderliğinden üç kişinin yaptığı konuşmalardaki tonlar ile 30’lar, 40’lar ırkçı hareketlerinin jargonları arasındaki benzerlikleri (s.23-24) üzerinden ırkçı grupların kendi aralarındaki tematik sürekliliklerini de göstermektedir. Bu da Adorno’nun sunumlarının geçen yıllardan sonra ‘sevimsiz’ bir biçimde

güncelliğinin ve bu güncel olma halinin taşıdığı riskleri ve bunların analiz konusu haline getirilmesi gerekliliğini açıkça göstermektedir.

Adorno'nun sunumunda öne çıkardığı başlıkları ve temaları bu kısa genel çerçeveye ile birlikte düşünerek ele almak daha iyi bir kavrama için isabetli olacaktır. Adorno'nun bu sunumu yukarıda aktarılan, hem hakkaniyetli bir biçimde işlen(e)meyen geçmiş, girişil(e)meyen yüzleşme sürecinin oluşturduğu basınç hem de bunların üzerine, ek olarak bir de neonazi bir örgütlenme olarak NPD'nin görünür yükselişi (Bkz. Ek 1) sırasında oluşturduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bu incelemelerin arka planını ve zeminini, yeni neonazi örgütlenmeleri, geçmişin yükü ve son derece sembolik düzeyde kalan formel yargılamalar oluşturmaktadır. Politik, tarihsel ve hatta duygusal olarak bu yükler basıncın en asli kaynaklarıdır. Onun zihninin tam orta yerinde bu konuların olduğunu, çalışmalarının da bu konuların çerçevelediği bir zihinsel/politik iklimin ürünü olarak ortaya çıktığını akılda tutmak gerekmektedir. Zira bütün bu konular, çökmüş, yıkılmış, teslim alınmış bir rejim üzerine olsa da, Adorno'ya göre *"rejim yıkılmış olmasına rağmen o rejimin sacayakları olan noktalar toplumsal düzeyde devam etmektedir"* (2020, s.31). Giriştiği analiz işte bu somut durumun yapısına, ne'liğine ve nasıl işlediğine odaklanır. 50'lerin sonu 60'ların başı itibarıyla yeniden 'hortlayan/hortlamakta olan' bir hayaletin, nasıl tekrar topluma musallat olabildiğinin incelenmesi aynı zamanda ve bu durumun nasıl ortadan kaldırılabileceğinin de izini sürmek demektir.

Adorno bu tematik iz sürmeyi yaparken Amerika döneminde çalıştığı psikolojik dinamikler konusunu da tekrar ele almakta, ancak bu konuların, kuşkusuz psikolojik yönleri de olmakla birlikte, asla *sadece* psikolojik konular olduğunu düşünmediğini (s.35) kesin bir tonla vurgulamaktadır. Bu vurgulamayı daha önce *Otoriter Kişilik Üzerine* olan çalışmasında da yapmaktadır. Hatta öyle ki, orada yapılan vurgu, toplumsal analizin somut veriler ve somut durum ışığında nasıl olması gerektiğine dair de genel anlamda oldukça öğretici öğeler barındırmaktadır. Adorno'ya göre: *"Potansiyel faşist yapıyı değiştirmek sadece psikolojik yollarla sağlanamaz. Görev, nevrozun, suçluluğun veya milliyetçiliğin ortadan kaldırılmasıyla karşılaştırılabilir. Bunlar, toplumun toplam örgütlenmesinin ürünleridir ve ancak tüm toplum değiştirilirse değiştirilebilir"* (Adorno vd. 1973, s.975).^{xxiii} Bu istikametteki belirgin vurgunun hem *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* hem de *Yeni Sağ Radikalizm Veçheleri* metninin son paragrafına çekilerek öne çıkarılan vurgular olduğunu tekrar akılda tutmak iyi olacaktır.

Adorno'nun bu bakış açısına göre, somut, verili, ekonomik noktalar da bu politik savruluşları kavramak için merkezi önemde durmaktadır (2020, s.36). Bu da yaptığı sadece psikolojik vakalar olarak ele alınması konusuna düştüğü şerhi güçlendirici bir başka argüman olarak görülmektedir.

Adorno'nun metin boyunca odaklandığı bir başka nokta ise, bugün farklı biçimlerde sıklıkla karşılaşılmakta olan bir bilginin dolaşımı, güvenilirliği ve genel anlamıyla 'hakikat' sorunudur. Bu sorunla aynı istikamette giden, sanki meşru karşı argümanlarmış gibi sunulan, oysa düpedüz yalan, yanlış ya da çarpıtmalardan oluşan bir takım 'bilgimsi'lerin yaydığı tehlikeler de Adorno'nun odağındadır. Bir başka deyişle, ifade edilen türden 'bilgimsi'lerin tekrarı, gerçeği bükme ile somutlaşan yeni sağcılık biçimi Adorno'nun dikkat çekmekte ısrar ettiği bir noktadır (2020, s.45). Günümüzde yapılan popülizm(ler) tartışmalarında, bilgi kaynaklarının artan çeşitliliğiyle birlikte, bilginin kaynak ve güvenilirliğine dair yapılan incelemelerde de bu hususun ne kadar güncel olduğunu görebiliriz (2020, ss.47-50). Bu noktada, 1936 gibi görece erken bir tarihte Daniel Guerin'in, ırkçı-faşist hareketlerin oluşum ve gelişim tarihleri üzerine kapsamlı, klasikleşmiş *Faşizm ve Büyük Sermaye* (Fascisme et grand capital. Italie - Allemagne.) çalışmasında gösterdikleri, iletişim, propaganda, yalan, çarpıtma vb. bahislerde yapılanların/yapılmakta olanların sürekliliğini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda bilginin hem kendisi hem de nasıl ve ne biçimde dolaşıma girdiği konusu 30'lardan bugüne kadar ilgili politik çerçevede önemini hala korumaktadır.^{xxiv}

Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri konuşmasında Adorno'nun vurguladığı noktalar, 2015'ten sonra dünyanın pek çok yerinde yeni sağ popülist-ırkçı hareketlerin yükselişiyle beraber güncelliğini koruyarak yeni anlamını bulmuştur. Adorno'nun tespit ve uyarıları ilgili bu yeni bağlamlar içerisinde de özgün yerine kavuşabilmektedir. Aradan geçen on yıllardan sonra Adorno'nun konuşmasını bitirirken yaptığı vurgunun bugün de farklı yeni varyantlarla da olsa, benzer bir biçimde güncelliğini koruduğu görülmektedir. Adorno'ya göre:

Muhtemelen aranızdan bazı kişiler, sağ radikalizmin geleceği hakkında şimdi neler düşündüğümü sormak isteyeceklerdir ya da sormak istemişlerdir. Ben bu sorunun, üzerine çok fazla düşünmek gerektiği için yanlış bir soru olduğunu düşünüyorum. Bu tarz düşünme biçiminde, böyle şeyler en baştan doğa felaketleri olarak görülerek, onlardan, tahminde bulunulan bir kasırgadan ya da hava durumu felaketlerinden bahseder gibi bahsedilmektedir. Bu, politik özneliğin ortadan kalkmasına yol açan, gerçeklikle seyirci konumunda kalmaya mahkum olan, teslimiyet dolu kötü

bir ilişki kurar. Bu konuların nasıl devam edeceğinin, nasıl ilerleyeceğinin sorumluluğu, son merci olarak bizlerdedir^{xxv} (1977, s.572 / 2019, s.55).

SONUÇ

"...düşman galip gelirse/geldiğinde ölümler bile güvende olmayacak. Ve bu düşman durdurulabilmiş değil hala."^{xxvi}
(Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, VI)

Olanca sarsıcı gücü ile yukarıda alıntılanan "*düşman galip geldiğinde ölümler bile güvende olmayacak*" cümlesi geçmiş ile şimdinin ve gelecek günlerin içiçe geçmiş sıkı ilişkisini göstermesi açısından oldukça anlamlı görünmektedir. İlgili odağın bağlamına uyarlandığında bu durum, geçmişin ve şimdinin dolayısıyla geleceğe doğru bir atılım olarak da okunabilir. Geleceğin bugünden ve geçmişten daha iyi, özgür, insanî ve adil olabilmesinin asgari koşullarından biri, üç zaman kipini de kapsayan bir eleştirel yeni ufukla ele alınması ve harmanlanması ile mümkündür. Elbette bu üç zamansal bağ arasındaki esaslı ilişki sadece eleştirel perspektifle bakanların değil, ırkçı-faşist grupların da ufkunda bir anlam ve yön itibarıyla vardır. Çeşitli zaman ve yerlerde muhtelif motivasyonlarla ırkçı grupların, hedefe konulan kişilerin/grupların bugünleriyle geçmişlerinin ve elbette gelecek kuşakların bağına akamete uğratmak ve o inkâr edilmesi mümkün olmayan geçmişi adeta fiziksel olarak ortadan kaldırmak için mezarlıklara ve ölümlere de saldırdıkları sıklıkla görülebilmektedir. Benjamin tarafından ifade edilen *ölülerin bile güvende olmaması* hali, 'ölü olmak' hali ile 'güvende olmak' gibi yan yana gelmesi güç görülebilecek durumları da ilişkilendirerek, genel ikilikler arasındaki ilişkiye de özgün bir şekilde müdahalede bulunmaktadır.

Geçmiş, bugün ve gelecek üzerinden cereyan eden temel üç ayağın belirli bir 'sağlıklı olma' ya da 'iyileşme' haline kavuşması her üçünün de özgürleşmesini sağlayabilme adına çok merkezi bir konumda durmaktadır. Geçmiş eleştirel olarak incelenerek, onun ortaya çıkmasına sebebiyet veren yönler ele alınarak analiz edildiğinde, bu durum bugünün 'ihya' sına da etki edecektir kuşkusuz. Elbette ki bu etki oradan yapılacak olumlu çıkarımlar sayesinde ortaya çıkacaktır. Böylece geçmişin işlenmesi ile sağaltılabilecek olan bugünün üzerinden, dün olandan farklı bir geleceğe doğru yönelimin de imkânı oluşabilecektir. Eğer kelimenin en genel anlamıyla ve çeşitli veçheleriyle, bir gelecek 'ihya' sı, iyileştirilmesi ya da demokratikleştirilmesi

arzusu olabileceğse, bunun hem geçmişten hem de şimdiden hareketle girişilecek bir ihya olabileceği de bütün bu literatür ve tartışmalardan çıkartılabilecek sonuçlardan biridir. Bilindik kronolojik (ya da tarihsel) sıralamayı adeta tersine çevirerek geçmiş üzerinden şimdiye, şimdi üzerinden de geleceğe doğru gidebilecek bu eleştirel özgürleştirici ufuk, çalışma boyunca ana odağa alınmış, bunun nasıl olabileceği, bilhassa Adorno'nun metinleri üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bunun neden bir 'geçmişten kurtulma' olarak alımlandığı, bugün üzerinden de gelecekle olan özgürleştirici ilişkisi gösterilmiştir. Geleceğin kurulması geçmişten kurtulma anlatımı üzerinden gelinen bir şimdi momenti ile mümkün görünmektedir.

Bu doğrultuda ilk olarak Adorno'nun iki çalışmasının tarihsel-politik-toplumsal bağlamına uyan ve ele alınan ilgili kavramları kendisine problem edinen *Okuyucu* romanındaki tartışmalar ile makaleye giriş yapıldı. Böylece Adorno'nun iki çalışmasında odaklandığı problemleri ve kavramları ilgili oldukları özel ve özgün bağlamları içerisinde kavramanın yolu oluşturulmaya çalışıldı. Devamında *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* ve *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'*nde Adorno'nun vurguladığı problemler ve olası çözüm önerileri güncel olan yanlarıyla birlikte değerlendirildi. Bu çalışma boyunca, Adorno'nun da işaret ettiği noktalar üzerinden, bir 'geçmişten kurtulma' durumunun, yalnızca geçmişte olmuş bir takım 'olaylar' üzerine vasati bir tarihçilik gayretinden ziyade, eleştirinin gücüyle birlikte toplumsal-politik bir özgürleştirici toplumsal perspektif için gerekli olan bağı bize nasıl gösterdiği incelendi. Adorno'nun bu çerçeveye ilişkin yazdıkları *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* den *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'*ne ve başka metinlerinde bulunabilen ilgili bölümlere değin, bütünlüklü olarak geçmiş ile bugünün ve geleceğin ilişkisine dair ufuk verici bir yol göstermektedir. Bütün bu tartışmalar, geçmişin eleştirel bir şekilde işlenmesi, adaletin tesisi için çabalanması, yüzleşme vb. gayretler salt bir tarih araştırması değil, geçmişin özgürleştirilmesi dolayısıyla bugünün ve geleceğin de yeniden inşa edilebilmesi girişimi olarak okunabilir. Geçmişte olup bitenlere dair hakkaniyetli, demokratik, eleştirel, adil çıkarımlar yapılamadığı koşullarda, geçmiş, çarpıtılmış, ana akım, resmi bilgilerle inşa edilir ve bu bilgilerin kuşaklar arasında yeniden aktarımı, geçmişte olup bitenlerin farklı şekillerde de olsa bugün yinelenmesi tehlikesini doğurabilir. Geçmiş, adalet, yüzleşme vb. kavramlar, ilk bakışta geçmişe dair incelemeler gibi görünse de yalnızca öyle değil, aynı zamanda bugüne ve bugünden hareketle geleceğe yönelik sağaltıcı ve özgürleştirici veçheleri de baskın olarak kavramlardır. Benjamin'in yine *Tarih Kavramı Üzerine'* de ifade ettiği biçimiyle, bizden önceki kuşakların soluğu hava, onlara temas eden hava, bizlere de temas etmekte, bizleri de içerisine bir biçimde almaktadır,

aynı havanın çerçevelediği bir oksijen dairesinde ya da halesinde bulunmaktayızdır (“*Streift denn nicht uns selber ein Hauch der Luft, die um die Früheren gewesen ist?*”) [1991, s.693]. Bu metafor üzerinden geçmiş-şimdi-gelecek üç sacayağının ‘özel’ ilişkisini de daha iyi anlamak mümkün görünmektedir. Bu çabaya yönelik olarak, Hans Heinz Holz *Devrimin Cebri Hegel’den Marx’a* kitabında Hegel’in tarih kavrayışı çerçevesinde geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

Nitekim Hegel’in ‘şimdiki zamanı’, sadece mevcut şimdiki zaman, yani geçmişten arta kalanı ve geleceği gözeteni de kapsayan mutlak kavramın ‘nunc stans’ [zamansız şimdiki zaman] değildir; aksine şimdiki zaman geçmiş ve geleceğin ‘negatif birliği’dir, ‘varlığın yok-varlığının yerine şimdiki geçmektedir... şimdiki zamanda içerilen yok-varlığın varlığı’ ve zaman kavramı ise olmakta olanıdır. Neticede ‘oluşan ve geçip gidenlerin tamamı zamanın içinde değil, fakat zamanın kendisi gelecek olan, oluşan ve geçip gidendir (2017, s.87-88).

Bu açıklama yazı boyunca işlenmeye gayret gösterilen yüzleşme, geçmiş, şimdi, gelecek, geçmiş adaleti gibi kavramların birbirleriyle olan bağını görmek ve kavramak bakımından oldukça değerlidir. Bir şimdiki zaman ‘ihya’ sının yolu geçmiş ve gelecek ile kurulan diyalektik ilişki sonucunda açığa çıkabilecektir. Adorno’ nun tespit ve uyarıları olarak görülebilecek vurguları ne yazık ki güncelliğini yitirmek bir yana, olanca harareti ile güncelliğin tam ortasına tarihsel koşulların getirdiği farklılıklarla birlikte neredeyse aynı öz ile çıkmış durumdadır.

Sonuç olarak, bütün bir yazı boyunca ele alınan mesele ve kavramların gündelik hayatın tam ortasında bir biçimde karşımıza çıkabildiğini görebilmek için Almanya’nın Thüringen eyaletinin ikinci en büyük şehri olan Jena’nın -ki eski Doğu Almanya- şehir merkezindeki bir antifaşist bellek anıtında yazan, oldukça yalın ancak oldukça keskin ve çarpıcı olan şu cümleler, bütün ele alınan çerçevelere adeta son noktayı koyabilecek içeriktedir: “*Unseren Toten zum Gedenken, Ihren Mördern zur Schande, Den Lebenden zu Mahnung*” / “*Ölülerimizin anısına, katillerini utandırmak, yaşayanları uyarmak için*” (Bkz. Ek 4). Ölülerin anısını canlı tutmak, bir eleştirel-demokratik hatırlama kültürü ve hatırlama politikaları (*Erinnerungskultur* ve *Erinnerungspolitik*) inşa etmek topyekûn bir unutulmuşluğa terk etmeye/edilmeye karşı bir temel sorumluluk, katillerini utandırmak, geçmiş kuşaklar için adaletin tesisi bakımından bir görev, yaşayanlara bütün bunlardan ötürü uyarıda bulunmak ise adeta bir yükümlülük olarak da okunabilir. Benjamin’in *Berlin’de Çocukluk* anılarında başka bir bağlamda aktardığı ancak

ilgili bu odağa da uyan, *"Nie wieder können wir Vergessenes ganz zurückgewinnen. / Unutulmuş olanları hiçbir zaman tekrar tam olarak geri kazanamayız/getiremeyiz"* (2010, s.96) cümlesi bir durumun tespiti olarak kuşkusuz doğrudur. Ancak 'unutulmuş'ları, unutulmaya itilerek sessiz bırakılanları haklarını verecek şekilde her zaman ve koşul altında kararlılık ve saygıyla hatırlayabiliriz. Bu da 'geri getirmenin/kazanmanın' somut olmayan ancak kuşkusuz gerçek olan bir başka esaslı biçimidir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde ViraVerita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ViraVerita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın ViraVerita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of ViraVerita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that ViraVerita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than ViraVerita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (1977). "Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit". Eingriff: Neun kritische Modelle. Gesammelte Schriften Bd. 10.2, ss.555-572., Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2005). Minima Moralia (O.Koçak ve A.Doğukan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün eser basım 1951).
- Adorno, T. (2018), Traumprotokolle. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2019). Aspekte des neuen Rechtradikalismus. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2020). Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir? (Ş.Öztürk ve T.Onur, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün eser basım 2019).
- Benjamin, W. (1991). Über den Begriff der Geschichte, Gesammelte Schriften I. Rolf Tiedemann und Hermann Schweppenhäuser (Hrsg.), ss.691-707. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Benjamin, W. (2010). Berliner Kindheit um neunzehnhundert. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Claussen, D. (2012). Son Deha, Theodor W. Adorno (Dilman Muradoğlu, Çev.). İstanbul: YKY. (Özgün eser basım 2008).
- Guerin, D. (2012). Faşizm ve Büyük Sermaye (Bülent Tanör, Çev.). İstanbul: Habitus. (Özgün eser basım 1936).
- Jameson, F. (2010). The Hegel Variations: On the Phenomenology of Spirit. London-NewYork: Verso.
- Jaspers, K. (2017). Suçluluk Sorunu (A. Emre Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1946).
- Haffner, S. (2003). Geschichte eines Deutschen: Die Erinnerungen 1914-1933. München: K.G. Saur Verlag.
- Holz, H. (2017). Devrimin Cebri, Hegel'den Marx'a (Sadık Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları. (Özgün eser basım 2010).
- Marx, K. (1960). Marx, Karl, Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. Marx Engels Werke bnd8. Berlin: Dietz Verlag.
- Schlink, B. (1997). Der Vorleser. Zürich: Diogenes Taschenbuch.
- Schlink, B. (2021). Okuyucu (Cemal Ener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Özgün eser basım 1997).
- Sezer, D. (2015). Soykırım, geçmişle yüzleşme, sorumluluk: Raphael Lemkin, Karl Jaspers, Hannah Arendt. Toplum ve Bilim dergisi, 132, 7-33.
- Wiggershaus, R. (2010). Die Frankfurter Schule. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Weiss, V. (2020). "Nachwort". Aspekte des neuen Rechtradikalismus, ss.59-89. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

ÇEVİRİMİÇİ ERİŞİMLİ KAYNAKÇA

“Der erste Frankfurter Auschwitz-Prozess: Vernehmung”. swr.de, (b.t.), Erişim adresi: <https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/der-erste-frankfurter-auschwitzprozess-vernehmung-100.html> (5.3.2023)

“Die Angeklagten”. museen.nuernberg, (b.t.), Erişim adresi: <https://museen.nuernberg.de/memorium-nuernberger-prozesse/themen/die-nuernberger-prozesse/der-internationale-militaergerichtshof-1945-1946/die-angeklagten> (1.7.2023)

“Die FPÖ und ihre Nazi-Vergangenheit”. de.euronews, 2013, Erişim adresi: <https://de.euronews.com/2019/12/24/die-fpo-und-ihre-nazi-vergangenheit> (2.4.2023)

“Die Nürnberger Prozesse (1/3): Das Dritte Reich vor Gericht”. Spiegel, 2020, Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=mu3sZtjPmfE&ab_channel=DERSPIEGEL (1.6.2023)

“Geschichtspolitik und Vergangenheitsbewältigung”. bpd.de (b.t.), Erişim adresi: <https://www.bpb.de/kurzknapp/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202200/geschichtspolitik-und-vergangenheitsbewaeltigung/> (4.6.2023)

Hoser, P., 2013, “Entnazifizierung”. historisches lexikon bayerns, Erişim adresi: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Entnazifizierung#Zum_Begriff_der_Entnazifizierung (1.3.2023)

“<Immer rechts, auch in der NSDAP<: Die Gründerväter der FPÖ”, Erişim adresi: <https://www.derstandard.de/story/2000096984927/immer-rechts-auch-in-der-nsdap-die-gruendervaeter-der-fpoe> (2.4.2023)

Kinkartz, S., 2023, “AfD zweitstärkste Kraft im ARD-Deutschlandtrend”. dw.com, Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/ard-deutschlandtrend-afd-zweitst%C3%A4rkste-kraft/a-66145153> (7.7.2023)

Maier, M., 2013, “Von der "Aufarbeitung der Vergangenheit" zum Totalitarismus?”. Erişim adresi: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/162703/von-der-aufarbeitung-der-vergangenheit-zum-totalitarismus> (6.6.2023)

Pelinka, A., 2017, “FPÖ: Von der Alt-Nazi-Partei zum Prototyp des europäischen Rechtspopulismus”. bpb.de, Erişim adresi: <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/239915/fpoe-von-der-alt-nazi-partei-zum-prototyp-des-europaeischen-rechtspopulismus/> (2.4.2023)

“Rechtsextreme NPD heißt jetzt »Die Heimat«”. Spiegel, 2023, Erişim adresi: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/npd-benennt-sich-in-die-heimat-um-a-803d45e1-d362-4294-b485-2ffaac355d4> (16.6.2023)

“Rechtsextreme veranstalten >Rudolf-Heß-Gedenkmarsch>”. Spiegel, 2011, Erişim adresi: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/nach-zehn-jahren-wieder-erlaubt-rechtsextreme-veranstalten-rudolf-hess-gedenkmarsch-a-150757.html> (1.3.2023)

Schiffermüller, D., 2023, “Holocaust-Leugnung: Die Wahrheit hinter den <Hitler-Tagebüchern<”. ndr.de, Erişim adresi: <https://www.ndr.de/geschichte/tagebuecher/Holocaust-Leugnung-Die-Wahrheit-hinter-den-Hitler-Tagebuechern,hitlertagebuecher114.html> (6.7.2023)

“Vor 75 Jahren: Nürnberger Prozesse”. bpd.de, 2020, Erişim adresi: <https://www.bpb.de/kurzknapp/hintergrund-aktuell/318965/vor-75-jahren-nuernberger-prozesse/> (1.3.2023)

“Vorlesen”, Dwds, (Bilinmeyen tarih), Erişim adresi: <https://www.dwds.de/wb/vorlesen> (5.6.2023)

“Wahl zum 2. Deutschen Bundestag am 6. September 1953”. bundeswahlleiterin.de, (b.t.), Erişim adresi: <https://www.bundeswahlleiterin.de/bundestagswahlen/1953.html> (11.6.2023)

SON NOTLAR

*Makalenin yayınlanma sürecinde bu sayının ilgili editörüne ve hakemlere de yaptıkları katkılar için teşekkür ediyorum.

ⁱ“Bugün kulağımıza gelen/çalınan seslerde, sessiz bırakılmışların seslerinin bir yankısı yok mudur?” (Über den Begriff der Geschichte, II)

ⁱⁱTürkçeye ‘Okuyucu’ olarak çevrilen bu romanın başlığı esas itibarıyla “yüksek sesle okuma” anlamına gelen “vorlesen”den gelmektedir. Bu okuma fiili genellikle bir çocuklara masal okuma ile de birlikte kullanılmakta, anlamını da bu örnek üzerinden daha iyi bulmaktadır. <https://www.dwds.de/wb/vorlesen> (5.6.23) Nitekim metne bakanlar bunun ne anlama geldiğini metnin akışı içerisinde çok rahatlıkla görebileceklerdir. 2008 tarihli film uyarlaması ise -her uyarlamanın kaçınılmaz olarak düşeceği klasik problemler bir yana bırakılırsa- odadaki konuları daha kanlı-canlı bir hale getirmekte ve genel atmosferi oldukça iyi aktarmaktadır.

ⁱⁱⁱ Bu kavramsallaştırmaların anlamı, karşıladıkları politik konumlanışlar ve gelişim tarihleri için: 1) <https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202200/geschichtspolitik-und-vergangenheitsbewaeltigung/> (4.6.2023); 2) <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/162703/von-der-aufarbeitung-der-vergangenheit-zum-totalitarismus> (6.6.2023).

^{iv}“Aufarbeitung! Aufarbeitung der Vergangenheit! Wir Studenten des Seminars sahen uns als Avantgarde der Aufarbeitung. Wir rissen die Fenster auf, ließen die Lufther ein, den Wind, der endlich den Staub aufwirbelte, den die Gesellschaft über die Furchtbarkeiten der Vergangenheit hatte sinken lassen. Wir sorgten dafür, daß man atmen und sehen konnte. Auch wir setzten nichtauf juristische Gelehrsamkeit. Daß verurteilt werden müsse, stand für uns fest. Ebenso fest stand für uns, daßes nur vordergründig um die Verurteilung dieses oder jenes KZ-Wächters und -Schergen ging. Die Generation, die sich der Wächter und Schergen bedient oder sie nichtgehindert oder sie nicht wenigstens ausgestoßen hatte, als sie sie nach 1945 hätte ausstoßen können, stand vor Gericht, und wir verurteilten sie in einem Verfahren der Aufarbeitung und Aufklärung zu Scham.” (Schlink, 1997, s.87).

^v“Ich wollte Hannas Verbrechen zugleich verstehen und verurteilen. Aber es war dafür zu furchtbar. Wenn ich versuchte, es zu verstehen, hatte ich das Gefühl, es nicht mehr so zu verurteilen, wie es eigentlich verurteilt gehörte. Wenn ich es so verurteilte, wie es verurteilt gehörte, blieb kein Raum fürs Verstehen. Aber zugleich wollte ich Hanna verstehen; sie nicht zu verstehen, bedeutete, sie wieder zu verraten. Ich bin damit nicht fertig geworden. Beidem wollte ich mich stellen: dem Verstehen und dem Verurteilen. Aber beides ging nicht.” (Schlink, 1997, s.151-52).

^{vi}Nazilerin teslim olmasından on sekiz yıl sekiz ay sonra, 20 Aralık 1963’te başlayan bu yargılamaların kayıtlarının önemli bir kısmı gelişen teknik imkanlar sayesinde bugün kolaylıkla erişilebilir durumdadır. Örneğin sorgulama ve savunmaların bazı kesitlerine şuradan ulaşmak mümkündür: <https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/der-erste-frankfurter-auschwitzprozess-vernehmung-100.html> (5.3.2023)

^{vii}Almanca olarak iki metne tek bir kitapta ulaşmak mümkün değildir, ancak 2020 tarihli Türkçe çeviri çalışmasında iki metne de ulaşmak mümkündür. ‘Metinler’ esasında iki konuşmadır. Birincisi 1959 tarihli Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit / Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?, ikincisi ise 1967 tarihli Aspekte des neuen Rechtsradikalismus / Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri’dir (Adorno, 1977, ss.555-572; 2020, ss.59-85), (Adorno, 2019; 2020).

^{viii}2023 Haziran başında yaptığı kongrenin sonucunda NPD neredeyse altmış yıllık parti adını çoğunluk kararı ile değiştirmiştir. Türkçe düşünce dünyası ve politik iklim açısından ‘ilginç’ bir şekilde, ırkçı-faşist hareketlerdeki genel eğilimleri göstermesi bakımından öğretici olarak, hem ‘Memleket’ hem de ‘Vatan’ anlamlarına gelen “Die Heimat” adını almıştır. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/npd-benennt-sich-in-die-heimat-um-a-803d45e1-d362-4294-b485-2fffaac355d4> (16.6.2023)

^{ix}1972 (Batı) Almanya seçimlerinde ise 1.2 milyon oy kaybederek iki yüz yedi bin gibi bir sonuç elde ettiği görülmekte, ki bunun neden böyle olduğu bambaşka bir tarihsel dilime odaklanan başka bir çalışmanın konusu olabilir ancak. 2000’li yıllarda yarım milyon civarında bir ortamala yakalamış görünen NPD’nin 1965’ten 2021 seçimlerine kadar aldığı dalgalı sonuçlar Ek 1’de bir tablo olarak verilmiştir, bkz Ek1. Federal Almanya

Cumhuriyeti'nde 1949 yılından itibaren yapılan bütün seçimlerin sonuçlarına dair istatistik ve tablolardan görülebileceği üzere, NPD'nin yaşadığı dalgalanmalardan, yükseliş ve erime dönemlerinden hareketle de artan/azalan eğilimlere dair bir takım genel çıkarımlar yapmak mümkündür. 1949'dan bugüne değin yapılan bütün seçimlerin sonuçlarına şuradan ulaşılabilir: <https://www.bundeswahlleiterin.de/bundestagswahlen/1953.html> (11.6.2023)

*Bkz: **Ek 2 ve Ek 3**. İlaveten 3 bölümden oluşan Der Spiegel belgeseli Yargılamalara dair pek çok ayrıntıyı gözler önüne sermekte: https://www.youtube.com/watch?v=mu3sZtjPmfE&ab_channel=DESPIEGEL (1.6.23); Yargılamalara dair bilgilere ve belgelere müzenin hayli zengin sitesinden de bakmak mümkün. <https://museen.nuernberg.de/memorium-nuernberger-prozesse/themen/die-nuernberger-prozesse/der-internationale-militaergerichtshof-1945-1946/die-angeklagten> (1.7.2023)

^{xi} „Am 30. September und 1. Oktober 1946 sprachen die Richter schließlich ihre Urteile: Zwölf Angeklagte wurden zum Tode durch Strang verurteilt, darunter neben Streicher und Ribbentrop auch Wilhelm Frick, der bis 1943 Reichsinnenminister war. Göring beging nur wenige Stunden vor der Vollstreckung seines Todesurteils Selbstmord. Die Verfahren gegen von Papen und Hjalmar Schacht, Reichswirtschaftsminister bis 1937, sowie den Abteilungsleiter im Reichspropagandaministerium Hans Fritzsche endeten mit Freisprüchen.

Die restlichen Angeklagten verurteilte das Gericht zu langjährigen und teils lebenslangen Haftstrafen – abzusetzen in einem Gefängnis in Berlin-Spandau. Bis auf den einstigen Hitler-Stellvertreter Rudolf Heß kamen allerdings alle Gefangenen in den zwei Jahrzehnten nach dem Prozess frei. Der zu einer lebenslangen Haftstrafe verurteilte Heß brachte sich 1987 in seiner Zelle um.“. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/318965/vor-75-jahren-nuernberger-prozesse/> (1.3.2023). Dipnotu fazlasıyla uzatmak pahasına bir ek açıklama olarak: Bugün halen kelimenin gerçek anlamıyla ırkçı ve/ya faşist hareketlerin ikonlarından olan Rudolf Hess odağı da başka bir çalışmaya konu olabilecek denli yoğun bir içeriğe sahiptir. Hess'in mezarında her ölüm yıldönümünde toplanan grupların bu eylemleri sadece birkaç yıl öncesine kadar göz yumulan eylemlerdi, öldüğü tarih olan 17 Ağustos günü "Rudolf-Heß-Gedenkmarsch" (Hess Anma Eylemi) adıyla eylemler yapılmaktaydı. Oldukça ufak olsa da halen de bu anma eylemleri devam etmektedir. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/nach-zehn-jahren-wieder-erlaubt-rechtsextreme-veranstalten-rudolf-hess-gedenkmarsch-a-150757.html> (1.3.2023)

^{xii} “-ent” praefix'i/önekisi ile karakterini bulan bu özgün kavram Nazi döneminden sonraki dönemde çeşitli bürokratik birimleri ve elbette kurumları, Nazilerden arındırma, temizleme, ayıklama anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kavram birinci anlamıyla suçlanan kişilerin görevlerinden alınmasını, cezalandırılmasını içerirken, ikinci anlamıyla, bir bütünlüklü sistem olarak Nazi hükümlerinin döneminin yasalarından sokak adlarına değin, geniş çaplı toplumsal bir sürece de işaret etmektedir. Kavrama, kavramın işaret ettiklerine, eksik kalan ya da hiç girililmeyenlere dair daha ayrıntılı bir değerlendirme için, bkz.: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Entnazifizierung#Zum_Begriff_der_Entnazifizierung (1.3.2023)

^{xiii} “FPÖ ve Nazi geçmişi”, “Naziler hep haklıydı” ya da “Eski Nazilerin partisi Avrupa sağ popülizminin örnek modeli” başlıklı çeşitli haberleri muhtelif yayınlarda, muhtelif ton ve sıklıklarla görmek nadir olmayan bir durumdur: i) <https://de.euronews.com/2019/12/24/die-fpo-und-ihre-nazi-vergangenheit>; ii) <https://www.derstandard.de/story/2000096984927/immer-rechts-auch-in-der-nsdap-die-gruendervater-der-fpoe>; iii) <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/239915/fpoe-von-der-alt-nazi-partei-zum-prototyp-des-europaeischen-rechtspopulismus/> (2.4.2023)

^{xiv} “Die Menschen machen ihre eigene Geschichte, aber sie machen sie nicht aus freien Stücken, nicht unter selbstgewählten, sondern unter unmittelbar vorgefundenen, gegebenen und überlieferten Umständen. Die Tradition aller toten Geschlechter lastet wie ein Alp auf dem Gehirne der Lebenden.” (Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte) (Marx, 1960, s.115).

^{xv} “... the future is already present within the present of time: the present is already immanently the future it "ought" to have.” (Jameson, 2010, s.72).

^{xvi} “Daß der Faschismus nachlebt; daß die vielzitierte Aufarbeitung der Vergangenheit bis heute nicht gelang und zu ihrem Zerrbild, dem leeren und kalten Vergessen, ausartete, rührt daher, daß die objektiven gesellschaftlichen Voraussetzungen fortbestehen, die den Faschismus zeitigten. Er kann nicht wesentlich aus subjektiven Dispositionen abgeleitet werden” (Adorno, 1977, s.569).

^{xvii} “Tam olarak bu noktada ‘Holokost inkarı/inkarcıları’ (Holocaustleugnung / Holocaustleugner) olarak adlandırılan ırkçı-komplocu grubun yıllardır “Holokost diye bir şey yok, bu büyük bir yalandır” vb. cümlelerle yıllardır sokaklarda görüldüğünü anımsamak iyi olacaktır. <https://www.ndr.de/geschichte/tagebuecher/Holocaust-Leugnung-Die-Wahrheit-hinter-den-Hitler-Tagebuechern,hitlertagebuecher114.html> (6.7.2023)

^{xviii} “Das Unmaß des Verübten schlägt diesem noch zur Rechtfertigung an.” (Adorno, 1977, s.557).

^{xix} “Aufgearbeitet wäre die Vergangenheit erst dann, wenn die Ursachen des Vergangenen beseitigt wären. Nur weil die Ursachen fortbestehen, ward sein Bann bis heute nicht gebrochen.” (Adorno, 1977, s.572).

^{xx}Türkçeye 'Rüya Kayıtları' olarak çevrilen bu eserin özgün başlığı 'Traumprotokolle'dir. *Protokolle* zabıt, tutanak, protokol gibi anlamlara gelmektedir. 'Kayıtlar' yazı ile mesafelenmeyen bir ton içermekte, protokol ise resmi ve mesafeli bir yapıda olduğu ve Türkçe'de de kullanıldığı için öyle bırakılmıştır. Özgün metin: "Frankfurt, Ende Dezember 1959, Hinrichtungstraum. Enthauptung. Nicht entschieden, ob mir der Kopf abgeschlagen, ob ich guillotiniert werden sollte, doch steckte ich ihn wohl, um still zu halten, in eine Rille. An meinem Hals schabte, unangenehm ausprobierend, das Eisen. Ich bat den Henker, mir das doch zu ersparen und ein Ende zu machen. Der Schlag fiel, ohne daß ich jedoch aufgewacht wäre. Der Kopf befand sich jetzt wohl in einer Grube, ich auch. Mit großer Spannung verfolgte ich, ob ich nun wohl weiterleben oder ob in dem Kopf nach ein paar Sekunden der Gedanke verlöschen würde." (Adorno, 2005, s.43-44).

^{xxi}Bu satırların yazılmakta olduğu sıralarda yapılan son kamuoyu yoklamalarında malum partinin %20'leri aşmakta olduğu, seçime katılan ve yüksek olasılıkla katılabilecek olan mevcut partiler arasında en güçlü ikinci parti durumuna yükselerek, birinci parti durumundaki CDU'nun yalnızca 5-6 puan gerisinde olduğu da görülmektedir: "*AfD zweitstärkste Kraft im ARD-Deutschlandtrend; / AfD ARD'nin Almanya-eğilim araştırmasında en güçlü ikinci güç*" <https://www.dw.com/de/ard-deutschlandtrend-afd-zweitst%C3%A4rkste-kraft/a-66145153> (7.7.2023). Bunun neden, nasıl, ne biçimde böyle olduğu/olabildiği başlı başına apayrı bir konu olmakla birlikte çalan alarm zillerinin şiddetini ifade etmesi özelliği ile dikkatleri üzerine çekmelidir.

^{xxii}Nazilerin iktidarı almasına giden yolun taşlarının döşendiği bir dönemeç olarak 1.Dünya Savaşı'nın sonrasında, kesif 20'ler Almanyasındaki genel politik-toplumsal ruhhalini anlamak için, Sebastian Haffner'in Bir Almanın Hikayesi: 1914-1933'ten Hatıralar (Geschichte eines Deutschen: Die Erinnerungen 1914-1933) başlıklı çalışmasına bakmak işlevsel olacaktır. O metinde Haffner bireysel hikayesi dolayısıyla dönemin de yetkin bir analizini ortaya koymaktadır (Haffner, 2003).

^{xxiii}"Die Veränderung der potentiell faschistischen Struktur kann nicht allein mit psychologischen Mitteln erreicht werden. Die Aufgabe ist mit der Eliminierung von Neurose, Delinquenz oder Nationalismus vergleichbar. Sie sind Produkte der totalen Organisation der Gesellschaft und können nur verändert werden wenn die ganze Gesellschaft verändert wird." (Adorno vd., 1973, s.975). [Adorno'dan Akt. Wiggershaus, 2010, s.94].

^{xxiv}Daniel Guerin anılan kitabının 3. ve 4.bölümlerinde faşizmin demagoji, propaganda ve kitlelerin harekete geçirme süreçlerinde kullandığı taktiklerin nasıl işlediğini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Savaş öncesinde yazılmış bir metin olmasına karşın Guerin'in çalışması alanının temel çalışmalarından biri olarak güncelliğini ve analizlerindeki keskinliği hâlâ olanca canlılığı ike korumaktadır (Guerin, 2012, ss.71-119).

^{xxv}"Vielleicht sind manche unter Ihnen, die mich fragen werden oder die mich fragen würden, wie ich nun über die Zukunft des Rechtradikalismus denke. Ich halte diese Frage für falsch, denn sie ist viel zu kontemplativ. In dieser Art des Denkens, die solche Dinge von vornherein ansieht wie Naturkatastrophen, über die man Voraussagen macht wie über Wirbelwinde oder über Wetterkatastrophen, da steckt bereits eine Art von Resignation drin, durch die man sich selbst als politisches Subjekt eigentlich ausschaltet, es steckt darin ein schlecht zuschauerhaftes Verhältnis zur Wirklichkeit. Wie diese Dinge weitergehen und die Verantwortung dafür, wie sie weitergehen, das ist in letzter Instanz an uns." (Adorno, 2019, s.55).

^{xxvi}"... auch die Toten werden vor dem Feind, wenn er siegt, nicht sicher sein. Und dieser Feind hat zu siegen nicht aufgehört." (Benjamin, 1991, s.695).

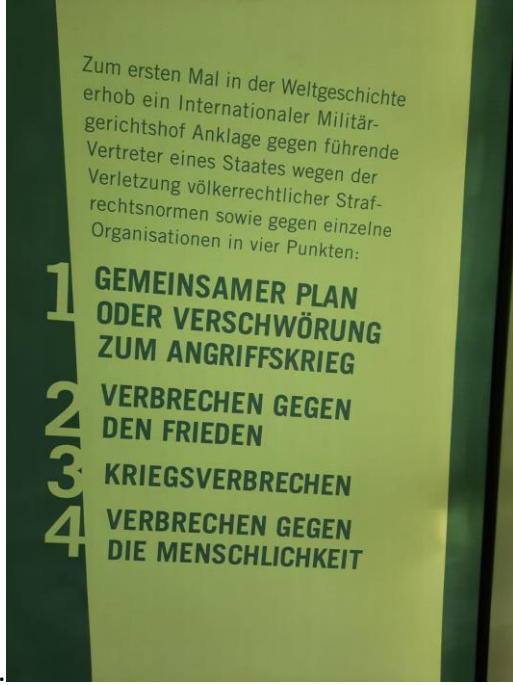
EKLER

Bundestagswahlergebnisse ^[205]			
Jahr	Stimmenanzahl	Stimmenanteil	Mandate
1965	664.193	2,0 %	-
1969	1.422.010	4,3 %	-
1972	207.465	0,6 %	-
1976	122.661	0,3 %	-
1980	68.096	0,2 %	-
1983	91.095	0,2 %	-
1987	227.054	0,6 %	-
1990	145.776	0,3 %	-
1994	n. a.	n. a.	-
1998	126.571	0,3 %	-
2002	215.232	0,4 %	-
2005	748.568	1,6 %	-
2009	635.525	1,5 %	-
2013	560.828	1,3 %	-
2017	176.715	0,4 %	-
2021	64.574	0,1 %	-

Ek 1 : 1965-2021 yılları arasında yapılan seçimlerde NPD'nin aldığı oyları ve oranlarını gösteren tablo.

Ek 2 : Nürnberg Yargılamalarının yapıldığı ve bugün yargılamalara dair pek çok kaynağa erişimin mümkün olduğu, müze olarak kullanılan yapıdaki ana yargılama salonu (Ekim 2022).

Ek 3: Nürnberg Yargılamalarındaki dört temel başlıktaki suçlamalar (Ekim 2022).

Ek 4: Thüringen eyaleti, Jena şehrindeki anıt: „Unseren Toten zum Gedenken/Ihren Mördern zur Schande/Den Lebenden zu Mahnung“ (Ölülerimiz Anısına, Katillerini Utandırmak, Yaşayanları Uyarmak İçin) [Kasım 2022]

(Fotoğraflar yazara aittir.)